

Παλίμψηστο μνήμης

Ο Τερομάρτυς καί Ἀγγελος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σμύρνης

«Τό Ἑλληνικόν Ἔθνος ὀφείλει νά μή λησμονήσῃ ποτέ οὔτε τό πολεμικό ἄθλημα οὔτε τό φυλετικό ξερίζωμα. Ὅπως δέν ἐλησμό-νησεν ἐπί τέσσερες αἰῶνες τό 1453, ἔτσι δέν πρέπει νά λησμονῇ, ἀκόμη κι' ἂν χρειαστοῦν αἰῶνες, τό 1922. Ἐθνη πού λησμονοῦν εὐκόλα, εἴτε τοὺς θριάμβους των εἴτε τοὺς ὀλέθρους των, εἶναι κα-ταδικασμένα σέ ἱστορικόν ἐξαφανισμόν. Χιλιοειπωμένο εἶναι αὐτό πού λέγω. Ἀλλά στήν πολυτάραχη ἐποχή τῶν ἀδοκίμων καί ἄλλοπροσάλλων νεοκραυγασμάτων πού ζοῦμε, σκόπιμο εἶναι νά ξανακούγῳνται συχνότερα καί τά δόκιμα, τά συνετά, τά σταθερά χιλιοειπωμένα...».

Γεώργιος Ἀθανασιάδης Νόβας (πολεμικός ἀνταποκριτής-
Πρωθυπουργός-Ἀκαδημαϊκός)

Ἡ ἀγιότητα, μέσα στόν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας εἶναι οἰκογενειακή μας ὑπόθεση: «Γίνεσθε ἅγιοι, ὅτι ὁ πατήρ ἡμῶν ἅγιός ἐστι». Ὁ Οὐρά-νιος Πατέρας μας εἶναι τρισάγιος. Ἡ Κυρία Θεοτόκος, ἡ Μητέρα τῶν Χριστιανῶν, εἶναι ἁγία καί Παναγία. Ὁ Χριστός, ὁ πρεσβύτε-ρος ἀδελφός μας, εἶναι ἅγιος. Οἱ ἅγιοί μας εἶναι οἱ ἀδελφοί μας πού ἤδη τελείωσαν τόν ἀγῶνα καί προαπολαμβάνουν τά βραβεῖα τῶν κόπων τους. Καί ἐμεῖς βρισκόμαστε στόν ἀγωνιστικό στίβο καί πα-λεύουμε. Ὅμως δέν εἴμαστε μόνοι, ἔχουμε τίς πρεσβεῖες καί τήν βοήθεια ὅσων ἀγωνίσθηκαν πρίν ἀπό ἐμᾶς καί ξέρουν τί σημαίνει ἀγῶνας. Ἀρκεῖ μόνον νά ζητήσουμε τήν βοήθειά τους. Αὐτό εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀρχή καί τό τέλος τῆς συμμετοχῆς μας στήν παροῦσα σύ-ναξη. Τά ἀναμμένα κάρβουνα τῆς μνήμης τοῦ τελευταίου ἀγγέλου τῆς Ἐκκλησίας

τῆς ἀλησμόνητης Σμύρνης βγάζουν εὐωδία, ὅταν δέχονται τό λιβάνι τῆς καρδιᾶς καί τῶν δακρύων, τῆς τιμῆς καί τῆς μνήμης, τῆς ἰκεσίας καί τῆς παρακλήσεώς μας.

Ὁ ταπεινός μας λόγος, ἀπόψε, γιά τόν Ἅγιο καί Ἀγγελο τῆς Ἐκκλη-σίας τῆς ἀλησμόνητης καί αἱματοβαμμένης γῆς τῆς Ἰωνίας Τερομάρ-τυρα Χρυσόστομο, Μητροπολίτη Σμύρνης, τό πρωτοκορυφαῖο πα-ράδειγμα θυσίας καί πίστεως τῆς Μικρασιατικῆς Γενοκτονίας.

Σήμερα, ὅταν ἀναφέρουμε τήν λέξη Γενοκτονία¹ ἡ σκέψη μας αὐτόματα πηγαίνει στά δύο τραγικά γεγονότα τοῦ αἰῶνα μας, τήν Γενοκτονία τῶν Ἀρμενίων, τό 1915, ἀπό τούς Νεότουρκους, καί τό Ὀλοκαύτωμα τῶν Ἑβραίων, τό 1940-44, ἀπό τούς Ναζί. Στόν 20ό αἰῶνα διαπράχθηκαν, ἀλλά καί διαπράττονται ὥς τίς ἡμέρες μας, ἐγκλήματα Γενοκτονίας καί σέ ἄλλους λαούς, πού συνειδητά ἡ ἐξουσία τοῦ κόσμου τούτου προσπάθησε καί προσπαθεῖ νά ὑπο-βαθμίσει. Ἐνας ἀπό αὐτούς τούς λαούς, πού ἔχει ὑποστεῖ ὅλες τίς μορφές καί τίς μεθόδους ὀλοκαυτώματος εἶναι καί ὁ Ἑλληνισμός τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέ ἀποκορύφωμα τήν Γενοκτονία τοῦ Ἑλλη-νισμοῦ τοῦ Πόντου.

Ἐφέτος συμπληρώθηκαν 100 χρόνια ἀπό τήν Μικρασιατική Κατά-στροφή. Τό ξερίζωμα τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν σέ ὅλες τίς περι-οχές τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Γῆς τῆς Ἰωνίας, τοῦ Πόντου, τῆς Θράκης, οἱ βίαιοι ἐξισλαμισμοί, οἱ ἐξορίες, οἱ

¹ Ὁ ὅρος διατυπώθηκε καί ἐνσωματώθηκε στό διεθνές δίκαιο τό 1948 ἀπό τόν Πολωνό Ράφαελ Λέμκιν, μέ σκοπό τήν νομική περιγραφή «μαζικῶν ἐγκλη-μάτων» ἀπό κυρίαρχες ἐξουσίες, μέ προσχεδιασμό, ὀργάνωση, συστηματικό-τητα καί μέ σκοπό τήν μεθοδευμένη ἐξολόθρευση, ὀλική ἢ μερική διαφόρων ἐθνικῶν, φυλετικῶν, θρησκευτικῶν ἢ ἄλλων μειονοτήτων καί ἔδωσε τό ἔναυ-σμα γιά τήν ἀνάπτυξη ἐνός εὐρύτερου ἐπιστημονικοῦ διαλόγου καί κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ.

έκτελέσεις, τά τάγμα-τα εργασίας, πού εἶχαν ἀρχίσει πρίν πολλά χρόνια, εἶναι γεγονότα πού συνέβησαν τότε καί δέν ἀποτελοῦν μεταφυσικές ὑποθέσεις, πού ἐπαφίενται στήν κρίση τῶν ἀναζητήσεων ἐκάστου ἢ τά κριτήρια τῆς ἰδεοληψίας του, ἀλλά εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Γένους μας καί τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, χειροπιαστή, βιωμένη, ζῶσα, καθημερινή μνήμη. Εἶναι μαρτυρία πιστότητας στήν συνείδηση, εἶναι ἱστορία πόνου, θυσίας, ἀγώνων, αἵματος, δακρύων, θανάτου ὑπέρ πίστεως καί πατρίδος. Ἑλληνικές ἐπαρχίες καταστράφηκαν ἐντελῶν ἐκ θε-μελίων. Τά δεινοπαθήματα, τά ὅποια ὑπέστησαν οἱ ἐκδιωχθέντες ἀπό τίς πατρογονικές ἐστίες τους Ἕλληνες εἶναι ἀνεκδιήγητα. Ἐτσι, ὁμογενῆς πληθυσμός ἀπό 700.000-800.000 ψυχές, ξεριζωμένος, διασπαρείς ἀνά τά ὄρη, τά σπήλαια, τίς χαράδρες καί τά τουρκικά χωριά, ὑπέστη τόν ἐξ ἄσιτίας, τοῦ ψύχους, τῶν στερήσεων καί τῶν ἐκτελέσεων ἐν γένει θάνατο². Ἱστορικά δέ καλεῖται καί πάλι αὕτη ἡ Πατρίδα σέ ἕναν κόσμο, ὅπου ὑπάρχει ἡ πρόκληση νά ξεχνᾶμε ἢ νά ἀγνοοῦμε ἢ νά ἐρμηνεύουμε αὐθαίρετα τήν ἱστορία, καί ἡ ραγδαία διάδοση τῶν προκλητικῶν προτάσεων τῆς παγκοσμιοποιήσεως, νά διαχειρισθεῖ τήν εὐθύνη τῆς ἐπανάκτησης τοῦ συλλογικοῦ μας παρελθόντος πού

² Ὁ ἀκριβής ἀριθμός τῶν θυμάτων εἶναι δύσκολο νά ὑπολογισθεῖ, λόγω τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦσαν. Ὁ ἱστορικός Βλάσης Ἀγτζίδης ἀναφέρει: «Οἱ Ἕλληνες σέ ὅλη τήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία, πρίν τήν ἐναρξη τῶν διωγμῶν, ἦταν περίπου 2 μέ 2.2 ἐκατομμύρια...Υπολογίζεται ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν Ἑλλήνων πού χάθηκαν στήν περίοδο 1914-22, αὐτῶν πού ἀγνοεῖται ἡ τύχη τους, εἶναι τῆς τάξης τῶν 700.000-800.000, σέ ὅλη τήν ἐκταση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρα-τορίας».

πρέπει νά είναι μεταξύ τῶν πρώτων μας σχεδιασμῶν.

Σ' αὐτό τό ἱστορικό πλαίσιο ἐκείνων τῶν δίσεκτων καί ζοφερῶν χρόνων ἔζησε καί ἔδρασε ὁ Ἅγιος Τερομάρτυς Χρυσόστομος, Μητροπολίτης Σμύρνης, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε στίς 8 Ἰανουαρίου 1867 στήν Τρίγλια τῆς Βιθυνίας. Ἦταν γιός τοῦ Νικολάου Καλά-φάτη καί τῆς Καλλιόπης Λεμονίδου, οἱ ὁποῖοι ἀπέκτησαν συνολικά ὀκτώ παιδιά. τέσσερα ἀγόρια καί τέσσερα κορίτσια. Ὁ πατέρας τοῦ ἦταν νομομαθής καί ἀντιπροσώπευε συμπολίτες τοῦ ἐνώπιόν των τουρκικῶν δικαστηρίων. Ἐπίσης, ἀναμιγνυόταν στά κοινά καί ἐκλεγόταν δημογέροντας. Ἡ μητέρα τοῦ ἦταν εὐλαβής χριστιανή καί ἀναφέρεται ὅτι τόν εἶχε τάξει στήν Παναγία. Ὁ Χρυσόστομος ἐκδήλωσε νωρίς τήν ἐπιθυμία του νά γίνει κληρικός. Οἱ γονεῖς τοῦ ἐγίναν ἀρωγοί στήν ἐπιθυμία τοῦ στέλνοντας τόν στη Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης, ὅπου εἶχε τήν τύχη νά ἔχει σπουδαίους δασκάλους. Εἶχε ἐπίσης τήν τύχη νά ἀναλάβει τά ἔξοδα τῶν σποῦ-δῶν τοῦ ὁ Μητροπολίτης Μυτιληνης καί μετέπειτα Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντίνος Βασιάδης, ὁ ὁποῖος τόν γνώρισε σέ μιά ἐπίσκεψή του στή Σχολή καί ἐκτίμησε τίς ἐπιδόσεις του. Ὁ Χρυσό-στομος ἀποφοίτησε ἀπό τή Σχολή μέ «ἄριστα». Ὁ Μητροπολίτης Κωνσταντῖνος τόν χειροτόνησε διακονο καί τόν προσέλαβε ὡς ἀρχιδιάκονο στη Μητρόπολη Μυτιλήνης καί κατόπιν στή Μητρόπολη Ἐφέσου, ὅπου μετατέθηκε. Στις 2 Ἀπριλίου 1897, ὁ Μητροπολίτης Ἐφέσου Κωνσταντῖνος ἐξελέγη Οἰκουμενικός Πατριάρχης. Στις 18 Μαΐου τοῦ ἴδιου ἔτους χειροτόνησε πρεσβυτερο τον Χρυσόστομο καί τόν χειροθέτησε Μέγα Πρωτοσύγκελλο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πά-τριαρχείου. Ἀπό τή θέση αὕτη προήδρευσε μικτῆς ἐπιτροπῆς Ὁρθό-δόξων καὶ Ἀγγλικανῶν με θέμα τήν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκόμη συνετέλεσε στή ματαίωση τῶν σχεδίων τῆς Πανσλαβιστικῆς Ἑται-ρείας, πού ἐπεδίωκε τήν ἀλλοίωση τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτήρα τοῦ Ἁγίου Ὅρους

καί τόν έκσλαβισμό τῶν Πατριαρχείων Ἀντιοχεΐ-
ας καί Ιεροσολύμων.

Ἐκλέγεται παμψηφεί, στις 23 Μαΐου 1902, Μητροπολίτης Δραμας. Τήν ἡμέρα τῆς ἐκλογῆς του, ἀπευθυνόμενος στόν Πατριάρχη, εἶπε τά ἑξῆς προφητικά: «Ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ καί ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ θά ὑπηρετήσω τήν Ἐκκλησίαν καί τό Γένος, καί ἡ μίτρα, τήν ὁποίαν αἱ ἅγιοι χεῖρες σου ἐναπέθεσαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου, ἐάν πέρωται νά ἀπολέση ποτέ τήν λαμπηδόνα τῶν λίθων της, θά μεταβληθῇ εἰς ἀκάνθινον στέφανον μάρτυρος ἱεράρχου», πράγμα πού ἔγινε 20 χρόνια ἀργότερα.

Ὡς πρῶτο μέλημα τοῦ ὁ Ἅγιος ἔθεσε τήν ἐνίσχυση τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, τῶν φιλεκπαιδευτικῶν σωματείων καί τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων. Μέ πρωτοβουλία τοῦ ἀνεγέρθηκε πληθώρα ἑλληνικῶν σχολείων. Ἐπίσης, μέ ἐνέργειές του κτίσθηκαν τά Ἐκπαιδευτήρια Δράμας τό 1907. Κατά τήν περίοδο τῆς ἀρχιερατείας τοῦ ἀντιμε-τόπισε τίς τρομοκρατικές ἐνέργειες τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου καθώς καί τήν τότε ρουμανική προπαγάνδα καί ἀνέπτυξε ἑξοχῇ ἐθνική δράση, συγκρατώντας τούς πεπλανημένους, ἐνθουσιάζοντας τούς λιγόψυχους καί ἀναλαμβάνοντας ὁ ἴδιος τή διεύθυνση τοῦ Ἀγῶνα κατά τῶν Βουλγάρων κομιτατζίδων. Ο Χρυσόστομος ἀνέ-πτυξε συνεργασία μέ τή Δημογεροντία τῆς Δράμας καί ὀργάνωσε σώματα Μακεδονομαχων, ντόπιων ἀλλά καί προερχόμενων ἀπό ἄλλες περιοχές τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Παράλληλα, ἔκτισε μεγαλοπρεπῆ Ναό στη Δράμα, μέγαρο Μητροπόλεως, σχολές ἀρρένων καί θῆ-λέων, νοσοκομεῖο καί γυμναστήριο, ἐνῶ ἱδρυσε καί μουσικούς ὁμί-λους. Ἐπίσης φρόντισε γιά τήν ἀνέγερση οἰκιῶν γιά τούς καπνερ-γάτες, ἱδρύοντας καί πολλά φιλανθρωπικά καταστήματα, ὀρφανό-τροφεῖα, γηροκομεῖα καί ἄλλα κοινωφελῆ καθιδρύματα. Ἡ ἐθνική αὐτή δράση τοῦ Χρυσοστόμου ἀνησύχησε τήν τουρκική διοίκηση, ἡ ὁποία καί ἀναφέρθηκε στήν Κωνσταντινούπολη, ἐπιτυχῶς ἀνάκλησέ του ἀπό Μητροπολίτη τόν Ὀκτώβριο του 1907. Διά-σώζεται τό γεγονός πώς ὁ Χρυσόστομος ἀναχώρησε ἀπό τή Δράμα συνοδευόμενος

έως τό σιδηροδρομικό σταθμό τῆς πόλης ἀπό ὀλό-κλῆρο τόν ἑλληνικό πληθυσμό της. Τόν Τούλιο τοῦ 1908, παραχω-ρήθηκε ἀπό τοὺς Ὀθωμανοὺς γενική ἀμνηστία μέ τήν ἀνακήρυξη τοῦ Συντάγματος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί ἔτσι ὁ Χρυσόστομος βρῆκε τήν εὐκαιρία νά ἐπιστρέψει στό ποίμνιό του στή Δράμα, τόν Αὐγούστο τοῦ 1908. Ἡ ἀκατάπαυστη δραστηριοποίηση τοῦ Χρυσοστόμου σέ ὅλα τα ἐπίπεδα γιά τήν προάσπιση τοῦ Ἑλλη-νισμοῦ ἐνάντια στίς βιαιότητες τῶν Κομιτατζήδων γιά τόν ἐκβουλ-γαρισμό του, ὁδήγησε γιά μιᾶ ἀκόμη φορᾶ, Ὀθωμανοὺς καί Βούλ-γάρους νά ζητήσουν τήν ἀπομάκρυνσή του μέ τή δικαιολογία τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Χρυσοστόμου προκαλεῖ τή διασάλευση τῆς τάξης. Τελικά πέτυχαν τή δεύτερη καί ὀριστική ἀπομάκρυνσή του Χρυσοστόμου ἀπό τή Δράμα τόν Τούνιο τοῦ 1909.

Στις 11 Μαρτίου 1910, ὁ Χρυσόστομος μετετέθη στη Σμύρνη, ὡς Μητροπολίτης Σμύρνης. Στή Σμύρνη συνέχισε τοὺς ἐθνικούς ἀγῶνες, ὀργανώνοντας μάλιστα πάνδημο συλλαλητήριο ὥστε νά καταγγεῖ-λεί τίς βιαιότητες τῶν Βουλγάρων στή Μακεδονία ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καί τήν ὑποστήριξη τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν πρὸς τή βούλ-γαρική προπαγάνδα. Ὁ ὑπουργός θρησκευμάτων τοῦ Σουλτάνου ζήτησε τήν ἀνάκλησή του ἀπό τή Σμύρνη καθώς οἱ τουρκικές ἀρχές εἶχαν θορυβηθεῖ ἔντονα ἀπό τήν πολυσχιδῆ δράση τοῦ ὑπέρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Στις 20 Αὐγούστου 1914, Τοῦρκοι ἀστυνομικοί ἀπομα-κρύνουν τόν Μητροπολίτη καί τόν ὁδηγοῦν στήν Κωνσταντινοῦ-πόλη. Ὁ Χρυσόστομος ἐπιστρέφει στή Σμύρνη μετὰ την Ἀνακωχή τοῦ Μούδρου, το 1918, ἐνῶ ἡ ὑποδοχή τοῦ πίσω στήν πρωτεύουσα της Ἰωνίας ἦταν παλλαϊκή.

Κατά τά ἔτη 1919 εως 1922, ὁπότε καί ἡ περιοχή τῆς Σμύρνης βρί-σκόταν ὑπὸ Ἑλληνική Διοίκηση, ὁ Χρυσόστομος ἀποτελοῦσε τόν ἐθνάρχη τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μάλιστα ἦταν ὁ ἐμπνευ-στῆς τῆς «Μικρασιατικῆς Ἀμυνας» γιά τή δημιουργία αὐτόνομου κράτους σέ περίπτωση ἥττας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἡ καταρρευ-σή τοῦ

Μικρασιατικοῦ μετώπου, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1922, ἀπογοῇ-τευσε τὸν Χρυσόστομο, ὁ ὁποῖος ἀποδοκίμασε τὰ σχέδια τῶν Μέ-γάλων Δυνάμεων γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία, ἐνῶ ταυτόχρονα ζητοῦσε ἔντονα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση τρόπους, ἕως τὴν ὑστατὴ ὥρα, γιὰ τὴ διάσωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐπερχόμενη σφαγή.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 27ης Αὐγούστου, Τοῦρκος ἀρχιαστυνόμος μαζί μέ ἑνοπλους στρατιῶτες, μετέβη στὰ γραφεῖα τῆς Μητρόπολης Σμύρνης καί διέταξε τὸν Χρυσόστομο νὰ παρουσιασθεῖ στόν Τοῦρκο στρά-τιωτικό διοικητὴ Νουρεντιν πασά, μαζί μέ τοὺς Ἕλληνες Δημογέ-ροντες τῆς Σμύρνης. Ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος προσήχθη ἐνῶ-πιον τοῦ Νουρεντίν στό Διοικητήριον. Ἐκεῖ ὁ τοῦρκος διοικητὴς τὸν κατηγορήσε γιὰ τὴ φιλελληνικὴ του στάση καί τίς ἐνέργειές του ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους καί ἀφοῦ τὸν ἐξύβρισε τὸν παρέ-δωκε στοὺς ἐξαγριωμένους Τούρκους πού εἶχαν κατακλύσει τὴν πλατεία τοῦ Διοικητηρίου.

Ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος ἐγκωμιάζεται, διότι ἔδρασε στὴν πρω-τεύουσα τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴ Σμύρνη, ποὺ ἀπὸ τίς ἀπαρχές τῆς ἐκκλησιαστικῆς τῆς ἱστορίας σημαδεύθηκε ἀπὸ τὴν παρουσία καὶ τὸ μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Πολυκάρπου, τὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι ἀκολούθησε ἐνσυνείδητα καὶ ὁ Χρυσόστομος μὲ τὸ δικό του μαρτύριο. Διότι, ὅπως πληροφορούμεθα ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Πολυκάρπου, ἐνῶ οἱ Χριστιανοὶ τὸν προέτρεπαν νὰ ἐγκαταλείψει τὴ Σμύρνη, ὅταν πληροφορήθηκαν τὸ ξέσπασμα τοῦ διωγμοῦ ἐναντίον τους, «ὁ θαυμασιώτατος Πολύκαρπος τὸ μὲν πρῶτον ἀκούσας οὐκ ἔτα-ράχθη, ἀλλ' ἐβούλετο κατὰ πόλιν μένειν». Ὁ Χρυσόστομος προβάλλ-εται ἀκόμη, σὲ ἓνα ρητὸ ἀγιολογικὸ πλαίσιο, ὡς «ὁ ἄγγελος τῆς ἐν Σμύρνη ἐκκλησίας», ὁ «ἀγρυπνος καὶ χριστομίμητος ποιμήν», ὁ ὁποῖος «ἠγωνίσατο καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του πρὸς τὰς

ἀντιθέτους ἀρ-χάς· “πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ αἰῶνος τούτου” (Ἐφεσ. 3. 12) ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ποιμνίου του, ἄπτω-τος, ἀκλινής, ἀδαμάντινος», συγκρίνεται δὲ μὲ τοὺς Μεγάλους Πα-τέρες τῆς Ἐκκλησίας ὡς ὁ Ἀθανάσιος καὶ Χρυσόστομος, κατα- κρεουργούμενος καὶ ἀπαγχονιζόμενος, ὡς ὁ προκάτοχος αὐτοῦ Γρη-γόριος Ε΄». Ἄλλωστε, ἤδη ἀπὸ πολὺ νωρὶς διαμορφώθηκε ἡ εἰκόνα του ὅχι ἀπλῶς ὡς ἑνὸς προτύπου ἐθνομάρτυρος ἀλλὰ καὶ Τερομάρ-τυρος τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ἀκολούθησε μὲ ἀπόλυτη πιστότητα τὸ ὑπόδειγμα τῶν μεγάλων Ἀγίων προκατόχων του. Τὸ δὲ σταθερὸ μαρτυρικὸ φρόνημα τοῦ Χρυσοστόμου Σμύρνης παρέμεινε ἀμείωτο ὡς τὸ τέλος τοῦ μαρτυρικοῦ του βίου, ὅπως καταγράφεται ἀπὸ τὸν ἴδιο, μὲ ἓνα σημείωμα λίγων γραμμῶν, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ σύλληψη καὶ τὸ μαρτύριό του, ὅπου ἐξέφραζε τὶς μύχιες σκέψεις του μὲ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίον τῶν Ψαλμῶν: «Κύριος φωτισμός μου καὶ Σωτήρ μου- τίνα φοβηθήσομαι; Κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου· ἀπὸ τίνος δειλιάσω;».

Καὶ μπορεῖ πράγματι νὰ πεῖ κάποιος πὼς αὐτὸ τὸ φρόνημα τοῦ ἐμφυσοῦσε καὶ ὁ σχετικὸς λόγος τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο τῆς Σμύρνης, στὸ βιβλίον τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Ἰωάννη: «Μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις παθεῖν... γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου καὶ δώσω σοι τὸν στέ-φανον τῆς ζωῆς» (Ἀποκ. 2, 10). Αὐτὴ ἡ εἰκόνα καταγράφεται καὶ ἀπὸ τὸν ἰδιαίτερο γραμματέα τοῦ Χρυσοστόμου στήν Σμύρνη Λεω-νίδα Φιλιππίδη, σὲ ἓνα σημαντικὸ ἄρθρο – ἐπιστολὴ του, ὅπου ὁ Χρυσόστομος προβάλλεται ὡς ἀληθὴς ἅγιος καὶ μάρτυρας τῆς Ἐκ-κλησίας. Μάλιστα, σημειώνει μὲ ἔμφαση ὅτι ἡ ἐπισκοπιανὴ συνέ-λευση τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀμερικῆς εἶχε ἤδη διαμαρτυρηθεῖ γιὰ τὴν παραγνώριση τῶν δικαίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ εἶχε ἀνακηρύξει «αὕτη πρώτη καὶ παμψηφεὶ ἅγιον καὶ μάρτυρα τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τὸν ὄντως τοιοῦ-τον καὶ ὡς ἀληθῶς καὶ πράγμα καὶ ὄνομα,

Χρυσόστομον, τὸν τρισβαρβάρως κρεουργηθέντα Μητροπολίτην». Ἐπιπλέον, ὁ Λεω-νίδας Φιλιππίδης, θυμᾶται τὰ τελευταία λόγια τοῦ Γέροντός του καί καταγράφει μία ἄμεση μαρτυρία γιὰ τὴν συνειδητὴ ἐπιμονὴ τοῦ Χρυσοστόμου νὰ παραμείνει στὴ Σμύρνη, μιμούμενος τὸν Ἅγιο Πο-λύκαρπο: «Ὅτε ἀπεχαιρέτιζον τὸν ἀείμνηστον νεομάρτυρα Μητροπολίτην Σμύρνης ἅγιον Χρυσόστομον, παρ' ᾧ ἐτιμήθην ὡς ἰδι-αίτερος γραμματεὺς του, ὅτε μᾶλλον ὁ ἴδιος μὲ παρῶρμα ν' ἀπέλθω πρὸς τὴν ἐλευθέραν πατρίδα, μικρὸν πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν βαρβά-ρων, μοῖ εἶπεν ἐπὶ λέξει· ., «Εἶμαι 54 ἐτῶν δὶς ἐξωρίσθην καί πλει-στάκις ὑπέφερα τὰ πάνδεινα... Θεέ μου, ἐγὼ νὰ ἐγκαταλείψω τὴν Σμύρνην καί τὴν Μητρόπολίν μου; Ποτέ! Θά μέ καταδιώκη ἡ σκιά τοῦ Ἰεροῦ Πολυκάρπου καί τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε' ὡς ἀνάξιον διά-δοχόν του. Εἶθε μόνον νὰ ἡξιούμην τάχιστα νὰ ἐνωθῶ μετ' αὐτῶν, καθ' ὃν και ἐκεῖνοι τρόπον, διότι ζῶν, οὐδέν πλεον ἔχω νὰ ἐλπίζω· θνήσκων, ἴσως ἐνισχύσω καί ἄλλους, ἵνα μένωσι πιστοὶ εἰς τό κα-θῆκον καί ποιμαίνωσι τό ποίμνιον και ἐν οὐρανοῖς, ἐκτελοῦντες ὅσα κηρύττουσιν· ἴσως-ἴσως τό αἶμα, τό ὅποῖον θά χύσῃ ἄφθονον ὁ σφαγεὺς καί μέ τό ὅποῖον θα πορφυρωθῶσιν αἱ χρυσαὶ σελίδες τῆς συγχρόνου Ἱστορίας, ἴσως συγκλονίσῃ τὴν ἀνθρωπίνην συνείδη-σιν, ἴσως φωτίσῃ τὸν νοῦν καί θερμάνῃ τὴν καρδίαν των· καί προ-σμένω ἀταράχως ὅ,τι ἡ θεία ἹΙρόνοια μοῦ ἐπιφυλάσσει... »³.

³ Λ. Φιλιππίδης, «Αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀμερικῆς καὶ ὁ Ἐθνομάρτυς Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος», Περιοδικό «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» Ζ' (1923) σελ 81-83. Ζευγαδάκη Νικολάου, Αἱ Χριστιανικαὶ Ἑορταὶ τοῦ τελευταίου ἔπους τῆς Σμύρνης (1921-1922), Ἀθῆναι 1989. Σελ. 37. Βλ. ἐπίσης Λ. Φιλιππίδης, Ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος. Ὁ μεγαλομάρτυς Μητροπολίτης κατὰ τὴν ἐπικὴν καὶ δραματικὴν τριετίαν 1919-1922, Ἀθῆναι 1962.

Από τὶς μαρτυρίες αὐτὲς μπορούμε νὰ κατανοήσουμε γιατί ἡ περί-πτωση τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου Σμύρνης ἀποτελεῖ τὸ πιὸ μεγάλο-πνοο ὑπόδειγμα ἀληθοῦς μάρτυρος καὶ γνησίου ποιμένος τῆς Ἐκ-κλησίας, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ Ἡλίας Βενέζης· «ὁ Σμύρνης Χρυσό-στομος ἦταν ὁ προορισμένος ἀπὸ τὴν Ἱστορία νὰ συγκεντρώσῃ ἀπάνω του τὸ φῶς: νὰ τὸν θυμοῦνται οἱ Ἕλληνες, νὰ τοῦ κάνουν ἀγάλματα, νὰ διδάσκουν τὸ παράδειγμά του στὰ παιδιὰ, στὰ σχολεῖα, νὰ τὸν ἀνακηρύξουν αὐριο, κατὰ πῶς πρέπει, Ὅσιο καὶ Ἄγιο... ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος ἔγινε σύμβολο. Καὶ τὰ σύμβολα εἶχαν πάντοτε τὴ δύναμη τῶν προφητῶν». «Ὁ Κεμαλικὸς στρατὸς εἰσελθὼν εἰς τὴν Σμύρνην, προέβη εἰς παντὸς εἰδους λεηλασίας καὶ ἀρπαγὰς, εἰς ἐμπρησμούς καὶ σφαγὰς. Ὅλαι αἱ Ἑλληνικαὶ καὶ Ἀρμενικαὶ συνοικίαι τῆς Ἰωνικῆς πρωτευούσης παρεδόθησαν εἰς τὸ πῦρ. Κατὰ χιλιάδες δέ ἀριθμοῦνται οἱ φονευθέντες ὑπὸ τῶν Κεμα-λικῶν στιφῶν. »Μεταξὺ τῶν ἡρωικῶν θυμάτων τῆς Σμύρνης κατὰ-λέγεται ὁ ἀείμνηστος Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος. Οὗτος κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ καλοῦ Ποιμένος, ὅστις «τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων» παρέμεινεν ἐν τῇ πόλει, τὴν ὁποῖαν ἅπαντες πλέον εἶχον ἐγκαταλείψει, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ πικρότατα δοκιμασθέν ποίμνιόν του. Ἀνανεῶν δέ τὸ παράδειγμα τοῦ Πατρι-άρχου Γρηγορίου ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος ἀπέθανε καὶ αὐτὸς ἐκα-τόν ἔτη μετ' ἐκεῖνον, ἀφοῦ πρότερον ἐδοκίμασε παντοειδεῖς ὕβρεις καὶ ἐξευτελισμούς ἀπὸ τοὺς ἀνόμους φονεῖς του. »Ὁ θάνατος τοῦ μάρτυρος τούτου συγκινεῖ βαθέως τοὺς ἀπανταχοῦ χριστιανούς καὶ ἐπαναφέρει ζωηράν τὴν ἀνάμνησιν τῶν σκοτεινῶν τῆς δουλείας χρόνων, καθ' οὓς συχνά οἱ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ποιμένες καὶ ἀρχιερεῖς προσέφεραν τὴν ζωὴν των εἰς τὸν βωμόν τῆς πολε-μουμένης Πίστεως καὶ τῆς δυναστευομένης Πατρίδος.

Τό μαρτύριο ὁμως τοῦ αἵματος, πού ὑπέστη ὁ Χρυσόστομος, κατά την Κυριακή 28 Αὐγούστου 1822, ἦρθε ὡς ἐπισφράγισμα στό μαρτύριο τῆς συνειδήσεως, πού ἐνσυνείδητα καί ἐλεύθερα σάν ἔφη-βος φοιτητής, στό μυρίπνοο νησί τῆς Χάλκης, στήν περιώνυμη ἐκεῖ Θεολογική Σχολή, εἶχε προεπιλέξει καί προαποφασίσει ὁ ἴδιος. Ὁ Χρυσόστομος ἦταν ισόβιος μάρτυρας, καρφωμένος στόν Σταυρό τοῦ καθήκοντος, σέ ὅλα τά στάδια τῆς πολύπλαγκτης ζωῆς του. Δέν ἀποφάσισε νά μαρτυρήσει, βλέποντας τά βάρβαρα στίφη τοῦ δαιμονῶντος ὄχλου. Ἀπλά, τότε κατάλαβε ὅτι «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα» τοῦ σταυροῦ. Καί ὁ Σταυρός τοῦ μαρτυρίου του ἦταν ὅπως τόν εἶχε ὁραματιστεῖ, λέγοντας, «θέλω μέγαλον σταυρόν». Καί τότε, διωκό-μενος, εὐλογοῦσε· σφατιτόμενος, ἐδόξαζε τόν Πρωτομάρτυρα τῆς πατρικῆς ἀγάπης, τόν Κύριό μας Ἰησοῦ Χριστό.

Αὐτός ἦταν ὁ Χρυσόστομος· μικρός τό δέμας, μέγας στό φρόνημα, μέγας στίς ιδέες· Μέγιστος στό μαρτύριο. Τί σημαίνει δέ ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀγάπησε τό ποίμνιό του; Σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι αὐτός ἔμεινε πίσω, γιά νά γλιτώσουν οἱ Σμυρνιοί καί ὅλοι ὅσοι εἶχαν μαζευτεῖ ἀπό τά βάθη τῆς Ἀνατολίας. Δηλαδή, ἂν οἱ Ἰωνες ζοῦν καί μεγαλουργοῦν, ἐκεῖνος ἔμεινε πίσω. Αὐτοί γέμισαν τά καράβια τῆς προσφυγιᾶς, ἀλλά ἐκεῖνος ἔμεινε πίσω. Ἐκεῖνος τούς ἔστειλε πίσω στήν Μητροπολιτική Ἑλλάδα καί ἄλλοι. Καί ἐκεῖνος ἔμεινε πίσω, κομματιασμένος ἀπό τά μανιασμένα κοπάδια. Τό 1922 μαρτύρησε. Τό 1923, τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας προτείνει σέ ὅλες τίς Ὀρθό-δοξες Ἐκκλησίες νά τιμηθεῖ ἡ μαρτυρική ἀγιότητα τοῦ Χρυσοστό-μου. Ἐνῶ τό 1929, στίς 24 Νοεμβρίου, ψαλλόταν μεγάλο ἀρχιερα-τικό μνημόσυνο στήν Ἀλεξανδρεία ἀπό τόν Πατριάρχη Φώτιο. «Δέν ἀπέμεινεν ἵχνος τοῦ σώματος, μετὰ τό τρομερόν

μαρτύριον, τό ὁποῖον ὑπέστη μέ θείαν καρτερίαν ὁ ἱεράρχης αἰσθανόμενος ὅτι ἐτέλει την στιγμήν ἐκείνην ὑστάτην λειτουργίαν, ὅτε τό ἰδικόν του σῶμα ἦτο τό ὑπέρ πολλῶν ἐκχυνόμενον...», σημειώνει τό χρονικό τῆς ἐποχῆς.

Κάθε λαός ἔχει δικαίωμα καί ἱερό χρέος νά θυμᾶται καί νά τιμᾷ τήν ἱστορία του. Νά γνωρίζει τά ἀδικήματα πού διαπράχθηκαν ἕναν-τίον του καί ἕναντίον τῶν ἄλλων λαῶν. Ἡ σημερινή πραγματικότητα δέν δικαιολογεῖ τήν ἄγνοια καί τήν λήθη. Ὅταν κανεῖς ἀργοπορεῖ ἀπέναντι στήν ἱστορία, αὕτη τόν ἐκδικεῖται. **Ἡ μνήμη τῆς ἱστορίας καί ἡ ἀνάληψη τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης προφυλάσσει ἀπό τά ἴδια τρομακτικά λάθη καί προσφέρει ἕνα δυναμικό μη-νυμα λύτρωσης ὅχι μόνο στούς φυσικούς, ἀλλά καί τούς ἠθικούς αὐτουργούς τοῦ κακοῦ.**

Ὡς κατακλεῖδα ἐπέλεξα νά σᾶς διαβάσω τήν συγκλονιστική περι-γραφή τοῦ τέλους τοῦ Ἀγίου Χρυσοστόμου Σμύρνης ἀπό ἕναν αὐ-τόπτη μάρτυρα. Τίς περιγραφές αὐτές κάνει ὅχι ἕνας ἀπλός ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου ἴσως μπορούμε νά ἀμφισβητήσουμε τήν ἀκρίβεια τῶν λόγων του, οὔτε κι ἕνας ραψωδός πού μεγεθύνει τά γεγονότα στήν ἐξιστόρησή τους, ἀλλά ἕνας ἐπιστήμονας, αὐτόπτης συγκλονι-στικοῦ γεγονότος, ὁ ἀκαδημαϊκός καθηγητής Γεώργιος Μυλωνᾶς, καί μάλιστα σέ ὁμιλία του ἐπίσημη, στίς 14 Δεκεμβρίου 1982, στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Παραθέτουμε αὐτούσια τά τελευταῖα λόγια τῆς ὁμιλίας:

«Θα μου ἐπιτρέψετε νά τελειώσω τήν ὁμιλία μου με μία προσωπική μαρτυρία, που για πρώτη φορά εξομολογούμαι. Κατά τις τελευ-ταίες ημέρες του Σεπτεμβρίου 1922 μία ομάδα φοιτητῶν του International College της Σμύρνης και ἐγώ βρεθήκαμε φυλακισμένοι σε απαίσιο υπόγειο, σ' ἕνα ἀπό τα μπουντρούμια του Διοικητηρίου της Σμύρνης. Σ' αὐτό ἦταν ἀσφυκτικά στριμωγμένοι Ἕλληνες Χριστιανοί αιχμάλωτοι, μάλλον ἄνθρωποι προωρισμένοι

για θάνατο. Τις βραδυνές ώρες φύλακες μ' επικεφαλής Τουρκοκρήτα παρελάμ-βανον θύματα που ετυφεκίζοντο. Στις 5 το απόγευμα της τελευταί-ας ημέρας του θλιβερού Σεπτεμβρίου, ο Τουρκοκρής εκείνος με διέ-ταξε να τον ακολουθήσω στην αυλή.

- Είσαι δάσκαλος; με ρωτά.

- Αυτήν την τιμή είχα! του απαντώ.

- Και οι άλλοι που ήσαν μαζί σου είναι φοιτητές;

- Ναι, του λέγω.

- Γρήγορα μάζεψέ τους και φέρε τους εδώ!

- Ελάτε μαζί μου έξω! λέγω στους συντρόφους μου.

- Φαίνεται ότι ήρθε η ώρα μας. Εμπρός με θάρρος!

Ποιά ήταν η έκπληξή μας όταν ακούσαμε τον Τουρκο-Κρητικό να λέει:

- Δεν θα σας σκοτώσω, θα σας σώσω. Απόψε θα θανατωθούν όλοι όσοι είναι στο μπουντρούμι, γιατί έφεραν και άλλους που δεν έχουμε χώρο να τους στοιβάξουμε. Θα σας σώσω σήμερα, γιατί ελπίζω αυτό να με βοηθήσει να λησμονήσω μία τρομερή σκηνή που αντίκρυσαν τα μάτια μου, σκηνή στην οποία έλαβα μέρος.

Και συνέχισε:

- Παρακολούθησα το χάλασμα του Δεσπότη σας. Ήμουν μ' εκείνους που τον τύφλωσαν, που του 'βγάζαν τα μάτια και αιμόφυρτο, τον έσυραν από τα γένηια και τα μαλλιά στα σοκάκια του Τουρκομα-χαλά, τον ξυλοκοπούσαν, τον έβριζαν και τον πετσόκοβαν. Βαθειά εντύπωση μου έκανε και αξέχαστος παραμένει η στάση του. Στα μαρτύρια που τον υπέβαλαν δεν απήντα με φωνές, με παρακλήσεις, με κατάρες. Το πρόσωπό του το κατάχλωμο, το σκεπασμένο με το αίμα των ματιών του, το πρόσωπό του είχε

εστραμμένο προς τον Ουρανό και διαρκώς κάτι ψιθύριζε που δεν ηκούετο πέρα από την περιοχή του. Ξέρεις εσύ, δάσκαλε, τί έλεγε;

- Ναι ξέρω, του απήντησα. Έλεγε: Πάτερ Αγιε, άφες αυτοίς, ου γαρ οίδασι τί ποιούσι.

- Δεν σε καταλαβαίνω, δάσκαλε, μα δεν πειράζει. Από καιρού σε καιρό, όταν μπορούσε, ύψωνε κάπως το δεξί του χέρι και ευλο-γούσε τους διώκτες του. Κάποιος πατριώτης μου αναγνωρίζει την χειρονομία της ευλογίας, μανιάζει, μανιάζει και με το τρομερό μα-χαίρι του κόβει και τα δυο χέρια του Δεσπότη. Εκείνος σωριάστηκε στη ματωμένη γη με στεναγμό που φαινόταν ότι ήταν μάλλον στεναγμός ανακουφίσεως παρά πόνου. Τόσο τον λυπήθηκα τότε που με δυο σφαίρες στο κεφάλι τον αποτελείωσα. Αυτή είναι η ιστορία μου. Τώρα που σας την είπα ελπίζω πως θα ησυχάσω. Γι' αυτό σας χάρισα τη ζωή.

- Και που τον έθαψαν; ρώτησα με αγωνία.

- Κανείς δεν ξέρει που έρριξαν το κομματιασμένο του κορμί».

Σεβασμιώτατε, νά εϋχεσθε καί νά προσεύχεσθε στήν πορεία τῆς σταυροαναστάσιμης ἀρχιερατείας σας, νά διαφυλάξωμε στήν μνήμη τῆς καρδιάς μας αὐτό το μαρτυρικό Συναξάρι ἀναλογιζόμενοι τό μήνυμα πού καλούμεθα νά δώσουμε σήμερα στόν κόσμο ὅλο, τούς Ἕλληνες καί τόν Ἑλληνισμό τῆς Διασποράς, ὡς ἀπόγονοι ἐκείνων πού θυσιάσθηκαν καί ἐμαρτύρησαν σέ ἀλησμόνητες Πατρίδες, ἐκεί-νων πού δημιούργησαν ἕναν ὑπέροχο καί μοναδικό οἰκουμενικό πολιτισμό, τόν ὁποῖο κληροδότησαν σέ μᾶς καί μέ τόσο ἀγῶνα με-ταλαμπάδευσαν σέ ὅλη τήν οἰκουμένη οἱ Πρόσφυγες Ἕλληνες. Εἶ-ναι ἐπιτακτική ἀνάγκη νά ἀγωνισθοῦμε γιά τήν εἰρήνη, τήν καταλ-λαγή, τήν συνύπαρξη τῶν λαῶν, τόν σεβασμό στίς θεμελιώδεις ἀνθρώπινες ἀρχές καί τήν ἐλευθερία. Ἡ Εὐρώπη καλεῖται σήμερα, ὅσο ποτέ ἄλλοτε, νά

γνωρίσει τόν πόνο, τό αίμα, τό δάκρυ, τήν μαρτυρική πορεία τῶν λαῶν της, νά διδαχθεῖ ἀπό τήν ἱστορία καί ἀπό τήν ἐφαρμογή γεωπολιτικῶν σχεδιασμῶν πού ἀναιροῦν ἢ ἀπει-λοῦν τήν ἐλευθερία, τήν ζωή καί τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου.

Σέ αὐτή τήν πορεία μας ἄς μήν ξεχνᾶμε ποτέ τόν ἀγώνα τοῦ Οἴκου-μενικοῦ Πατριαρχείου. Ἄς μή ξεχνᾶμε ποτέ ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι πάν-τοτε ἀνοιχτή στή χεῖρα τοῦ Θεοῦ!

Σᾶς εὐχαριστῶ!